

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 1.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

RECITI
Budapest • 2012

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Felelős kiadó: az MTA BTK főigazgatója
Borítótervezés, tördelés, képszerkesztés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Pannónia Print Kft.

NAGY KRISZTINA

„*Én vagyok a petri gulyás...*”

Irodalmi-folklorisztikai szövegcsalád-vizsgálat és elemzés (II. rész)

*Hiszem: a' munkának el nem vész az ára,
Ha alkotójának vált mulatságára.¹*

Bevezető

Az *Én vagyok a petri gulyás...* kezdetű (dal)szövegek csoportjának vizsgálatát egy szakdolgozat keretében kezdtem el.² A kutatás folytatásával újabb változatok kerültek elő, és az így kibővített, alaposabb tanulmány egy része megjelent az *Etnoszkóp* című folyóirat első számában.³ Az onnan kimaradt, nem kevésbé fontos résszel e lapokon válik egészszé a szövegcsalád elemzése.

A szövegcsalád-vizsgálatról

A kora újkori anonim szövegek egymáshoz való viszonyát, működését legjobban a klasszika-filológusok által használt *szövegcsalád* fogalommal írhatjuk le. A szövegcsaládhoz való tartozás feltétele valamilyen rész-egész (pars pro toto) viszony az egyes szövegek között, éppen ezért „a család metafora szemléletessé teheti az intertextuális viszonyokat”.⁴ A szövegek a XVIII–XIX. század szóbeliségében dallammal együtt éltek, terjedtek, variálódtak, legnagyobb részük az úgynevezett közköltészetből ered.⁵ Vizsgálhatóságukat az adja, hogy a szövegek

1 KRESKAY Imre, *Barátságos Mulatozások Versekben*, 1779.

2 NAGY Krisztina, „*Én vagyok a petri gulyás...*”: Irodalmi-folklorisztikai szövegcsalád-vizsgálat, Bp., ELTE BTK, 2010. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Dr. Szilágyi Mártonnak. Külön köszönettel tartozom Csörsz Rumen Istvánnak ötleteiért és biztatásáért.

3 NAGY Krisztina, „*Én vagyok a petri gulyás...*”: Irodalmi-folklorisztikai szövegcsalád-vizsgálat és elemzés, *Etnoszkóp*, 1(2011)/1, 69–95. (A továbbiakban: NAGY 2011).

4 CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere (1700–1840)*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165); KÜLLŐS Imola, *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szűzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan, 2004 (Szóhagyomány), 12.

5 A közköltészet a „magas irodalomtól jól elkülöníthető, de azért a parasztság zártabb népköltészetébe szintén besorolhatóan népszerű irodalom, 'félig irodalom' [...], mely az önértel-

bekerültek a kéziratos énekeskönyvekbe, és a legnépszerűbbek ponyván is megjelentek. A változatokat összegyűjtve nyomon követhető a szövegek vándorlása, változása időben és térben, különböző társadalmi rétegeken és műfajokon keresztül. Az elmaradó versszakok, felcserélődő szavak, bekapcsolódó új szövegcsaládok mutatják az alakulást, és hírt adnak a háttérben rejlő (sokszor öntudatlan) alakító szándékról is. Példákat kapunk a folklorizálódás, a folklorizmus vagy éppen a kontaminálódás különböző fajtáira.

A szövegcsalád-elemzés módszertanát Csörsz Rumen István és Küllös Imola dolgozta ki.⁶ Az összegyűjtött korpusz megadott szempontok szerint táblázatba rendezhető, így a szövegcsalád kiépülése és szétbomlása szemléletessé válik. Ezenkívül a szövegek aprólékos, filológiai pontosságú vizsgálatával a fonémák, morfémák, szintaktikai kapcsolatok változásán mutathatók ki a variálódás különböző szintjei.

LEG-IS LEG-ÜJJABB

PETRI GUJÁS NÓTÁJI.

I. En vagyok a' Petri Gujás, 's a' t.
 II. Sír az egyik szemem, 's a' t.
 III. Este késő ne járj hozzám, 's a' t.
 IV. Alszony Anyám adj inget rám, 's a' t.
 V. Én vagyok a' haláfz Legény, 's a' t.
 VI. A' Violát akkor szedik, 's a' t.
 VII. Álj meg Rózsám egy szóra, 's a' t.
 VIII. Igáts Ruzsi Ablakába, Ki nyílt 's a' t.

Nyomtattatott ebben az Eltendőben.

E L S Ő.

Én vagyok a' Petri Gujás,
 En őrzöm a' Petri Guját,
 A' bojtarom a' Gujánál,
 Magam vagyok a' rózsámnál.
 Nem úgy ván most mint az előtt,
 Sár van a' mi Kapunk előtt,
 Antal mennék, de nints eröm,
 Tsak úgy nevet a' Szeretöm.
 Mennyünk-fel a' lapanyakra,
 Nézzünk széjjel a' Gujába,
 Nintsen e' kár a' marhába,
 Nintsen e' kár a' marhába.
 Fel-mentünk a' lapanyakra,
 Széjjel nézünk a' Gujába,
 Nints semmi kár a' marhába,
 Nints semmi kár a' marhába.
 A' gótsai hegyes halom;
 Körül legeli a' barou;
 Töltsél innya én galambom,
 Nintsen kedvesebb Gyémántom.

M Á S O D I K.

Sír az egyik szemem, a' másik könnyezi
 Mert az én edesem rólam felejtkezik,
 Sírjatok hát ti-is edes két szemem.
 Afzatsatok sürün az én két ortzáim. Majd

mező/önelvű irodalom és a szájhagyományozódó folklór között található". KÜLLŐS, *i. m.*, 12.; CSÖRSZ, *i. m.*, 15.

6 CSÖRSZ, *i. m.*; KÜLLŐS Imola, *Amade László verseinek folklorizációja = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2005 (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 1), 79–98.

Eddigi eredmények

A vizsgált szövegcsalád eddig fellelt 27 változatának közös nevezője, összetartó láncszeme a mindenkor azonos kezdősor: *Én vagyok a Petri gulyás...*⁷ A kutatás során a szöveg műköltői változatáról – Édes Gergely *A' Petri gulyás' Danája* című verséről – bebizonyosodott, hogy egy igen elterjedt, népszerű nóta átírata.

A' Petri gulyás' Danája.

Nézd a' Petri gulyást milly boldog! hivatalábann
Boldog akárki lehet csak hogy akarja maga.

Én vagyok a' Petri gulyás!
Én őrzöm e' gulyát, nem más!
Petrinek nagy a' határja,
Gulyám azt szabadonn járja.
Van erdeje, van mezeje
Van elég csorgó kútfeje!
Akármerre hajtsak-elé
Kedvem telik mindenfelé.
Van bojtárom kettő-három
'S ha gulyámat rájok zárom
Magam akárhol járkálok
Hegyenn völgyönn furuglyálok.
Van tejem borom-is elég,
Tüzem a' konyhánn vígann ég;
Hol, mikor együtt van velem
Barna babámat ölelem.
Ha barna babámat nézem
'S ajakiról szedem mézemet'
Velem dalolvánn ő, szinténn
Ki lehetne olly víg mint én?
Ha vagyok a' böggő nyájjal
Nem cserélek a' királyjal:
's ha nyájjamnak jól van dolga
Én Úr, az rám nézve szolga.
Rózsím! tartsd nekem orczádat
Mert ha illetem rózsádat,

7 A tanulmány első részében bemutattam a szövegcsalád eddig fellelt változatait. NAGY 2011, 70–71.

Boldogságomnak nincs híjja
's ez az én szerelmem' dijja.⁸

A korai ponyvaváltozatok, Édes Gergely verse (mely az 1823-ra szóló *Hébe Zsebkönyvben* meg is jelent), valamint egy harmadik „népdal” változat egymás mellett éltek a XIX. század első felében.⁹

Rendszerint két fő szakasz különböztethető meg egy szövegcsalád életében: a szövegcsalád magjának létrejötte, majd a lebontás és kiegészülés.¹⁰ A tanulmány első felében elvégzett táblázatos elemzés segítségével ez a folyamat szépen kirajzolódott.¹¹ A *Petri gulyás dala* 1800–1860 között élte fénykorát. A különböző változatok egymással való keveredése 1880-ra megállt, s megindult a szétaprózódás, széténeklés fázisa.

A variálódás különböző szintjeinek vizsgálata

A szövegek közvetlen, behatóbb elemzése által még több információhoz juthatunk. Erre ad lehetőséget Küllös Imola módszere, mely a variálódás különböző szintjeinek vizsgálatát jelenti.¹² A *Petri gulyás* igen „hálás” szövegcsalád, mert a variálódás minden formájára kínál példákat. A tanulmány e második részében megkísérlem felderíteni a szöveg korabeli értelmezéseit, kinyomozni a szétaprózódás, elfelejtődés okait, s bemutatni még néhány érdekes részletet.

Elemzés

1. Morféma- vagy szószinten variált szövegek (lexikai variánsok)

„A variánsképződésnek rendszerint ez az első állomása.”¹³ Egészen természetes, hogy az átírás során apró fonetikai változtatások történnek a régióra jellemző nyelvjárás szerint. Bizonytalan a *petri* – *Petri*, a *gulyás* – *Gulyás* – *gujás*, az *erdeje* – *erdelye*, a *furulyál* – *furuglyál* stb. szavak írása is. Ennél jelentősebb

8 ÉDES Gergely, *Igazi Magyar Poézis vagyis a Magyar Hangzat szerént készített vers-szerzés Mestersége* (1820). OSZK Kt. Oct. Hung. 279.

9 A továbbiakban, követve a tanulmány első részének kategóriáit, a három alapváltozat megnevezése: *Ponyvaváltozat*, *Édes Gergely-féle változat* és *Erdélyi-féle változat*. Édes Gergely munkásságát és a szerzői változat részletekbe menő bemutatását l. NAGY 2011, 71–76.

10 CSÖRSZ, *i. m.*, 119.

11 A táblázatot lásd: NAGY 2011, 87–89.

12 KÜLLÖS, *Amade László...*, *i. m.*

13 *Uo.*, 81.

a ponyvaváltozat *lapanyag* szavának változékonysága, mely ugyancsak ehhez az első kategóriához tartozik.¹⁴ A ponyvákön *lapanyak* olvasható, Kún Sámuelnél (1831) *lapanyág* (a *k* zöngésült), Limbay Elemér *Dal-tár*ában (1882) már *lapányok* szerepel(nek), többes számot sejtve a szóvégi *k*-ban. A helyes szóalakot a ponyva őrzí: a gulyások szokása volt, hogy egy-egy kiemelkedő magaslatról, a lapanyagról figyelték az állatokat.

A morfémák szintjén az igei személyragok változnak a legkönnyebben. A versbeli közlés iránya objektiválódik, általában általánosból tegezödőre vagy E/3. személyre vált.¹⁵ Jellegzetes objektiválás, ahogy az első versszak választékos „én őrzöm *e* gulyát...” mutató névmását azonnal határozott névelőre változtatták már az első átírás alkalmával.

Édes Gergely (*Hébe Zsebkönyv*)

Felvidítő, Kelemen László-ék. stb.

Én vagyok a petri gulyás!
 Én őrzöm *e* gulyát, nem más!
 Petrinek nagy a határja,
 Gulyám azt szabadon járja.

Én vagyok a Petri Gulyás,
 Én őrzöm *a* Gulyát nem más,
 Petrinek nagy a határja,
 Gulyám azt szabadon járja.

A Kríza János *Vadrózsáiban* megjelenő Édes-féle változat harmadik versszakában *S ha gulyámat rájok zárom...* helyett *A gulyámat rájok bizom...* áll. A *zár* igének van egy ritka, XVII. századi, ma már nem használt értelmezése: 'valamire kötelez, kényszerít'.¹⁶ Talán Édes Gergely ebben az értelemben használta fel itt a kifejezést. A variáns arra utal, nem biztos, hogy ezt mindenhol értették, így változtattak rajta, feladva még a rímet is. A *rájok zárom* más variánsoknál időtállóan bizonyult, hiszen még a töredéket tartalmazó betlehemes szövegében is ezt találjuk. Itt a rímhelyzet értelmet felülíró, tartósító szerepet játszhatott.

14 A *lapanyag* tájnyelvi kifejezés, 'kisebb földkiemelkedést, alacsony dombot' jelent. Az Alföld tiszántúli területén, Debrecen környékén, a Sárréteken használatos; Erdélyben nem ismert. A Hajdú megyei Nádudvar 1775-ös határnevei között több lapanyag is szerepel: *Égett lapanyag*, *Hegyes lapanyag*, *Kovásszárasztó lapanyag*, *P...meresztő lapanyag*. Másfelől azonban a lapanyag (egyébként ősi, ugor eredetű szó) jelenthet mélyedést, völgyet is, amire viszont ugyanezen határnevek közül a *Szík lapanyag*, *Sáros ér lapanyag*, *Sulymos lapanyag* utalhat. A *magyar szókészlet finnugor elemei: Etimológiai szótár*, szerk. LAKÓ György, II, Bp., Akadémiai, 1971, 387; GYÖRFFY István, *Népnyelv: Határnevek a hajdúmegyei Nádudvarról*, MNy, 3–4(1934), 119.

15 KÜLLŐS, *Amade László...*, i. m., 81.

16 *A magyar nyelv történeti és etimológiai szótára*, főszerk. BENKŐ Loránd, III, Bp., Akadémiai, 1976, 1187.

Édes Gergely

Kríza: *Vadrózsák*

Van bojtárom kettő-három
S ha gulyámat rájok *zárom*
Magam akárhol járkálok
Hegyenn völgyönn furuglyálok.

Van bojtárom, kettő, három,
A gulyámat rájok *bizom*.
Magam akárhol járkálok,
Hegyen völgyön furulyálok.

Limbay Elemér *Dal-tárának* (1882) 3. változatában a *gulya* helyett *nyáj* szó áll az első versszakban:

Én vagyok a petri gulyás,
Én őrzöm a *nyáját* nem más;
A bojtárom, vizen-sáron,
Magam a paplanos ágyon.

Ez ráirányítja a figyelmet arra az ellentmondásra, hogy a *nyáj* szó alapvetően a kisebb állatok (liba, juh) csapatát jelöli, semmiképpen nem a marhákét (csorda). Maga az eredeti Édes-változat is *gulyásról* szól, aki a „bögő nyájjal van”. Ez vagy azt jelenti, hogy a ’nyáj’-nak szélesebb volt ekkoriban (és 1882-ben is) az értelmezése, vagy azt, hogy a ’nyáját őrző pásztor királyi módon él’ toposz olyan erősen hozzátartozott egy ilyen stílusú dalhoz, hogy nem maradhatott ki, még ha ellentmondás jelentkezett is az értelemben. Ez a korabeli, még juhokat őrző pásztordillek hatása: egyfajta topogenetikus kontaminálódással van dolgunk.¹⁷ Nyomós érv lehetett az is, hogy tetszetős rímlehetőséget kínált:

Ha vagyok a bögő nyájjal,
Nem cserélek a királlyal.

A ponyvaváltozatok utolsó, 4. szakaszában egy másik kedvelt toposz is található: „valamit körül legel a barom”.¹⁸ Hogy éppen hol legel körül valamit a barom, a

17 Csörsz Rumen István terminológiája szerint a közköltészeti szférában terjedő szövegeknek két alapvető tulajdonsága van: az egyik a *topogenetikusság*, amikor különböző motívumok visszatérésével van dolgunk, a másik a *variogenetikusság*, azaz maga a variációkban való élés sajátossága. Csörsz, *i. m.*, 32.

18 A rím miatt ez általában *halom* vagy *malom*. Például:

Amoda le hármás halom,
Körüllepte azt a barom.
Ha legeli, hadd legelje,
Kedves rózsám van mellette. (Ormánság, Baranya m.)

Más:

kezdő helymegjelölés – természetesen – minden esetben más. Ez is olyan pontja a szövegeknek, amelyek a leghamarabb variálódnak.¹⁹

Érdemes a tanulmány e második részében újra kitérni arra, hogy Édes Gergely kézirata nem azonos az 1823-ra szóló *Hébe Zsebkönyv* Petri gulyás-szövegével.²⁰ Hiányzik az Édesre olyannyira jellemző verselőző disztichon, a cím is más, és a 7. versszak első két sorát is megváltoztatta az általam „az első stilizálónak” nevezett illető, minden bizonnyal Kazinczy Ferenc. Nem tudni, vajon Édes Gergely megkérdésével zajlott-e a változtatás, ennek nincs nyoma levelezésükben. A 7. strófa átírása igen jellemző objektiválási mód, amennyiben a konkrét nevet általános formák veszik át:

Édes Gergely kézirata	Hébe Zsebkönyv
Rózsím! tartsd nekem orczádat Mert ha illetem rózsádat, Boldogságomnak nincs híjja S ez az én szerelmem díjja.	Babám, engedd az orczáid, Mert ha illetem rózsáid, Boldogságomnak nincs híja, S ez az én szerelmem díja.

A disztichonos mottó elhagyása inkább már a következő szint változásaihoz tartozik, és egyben stílusváltást is jelent.

2. *A tartalom szintaktikai szintű változásai, esetleg formaváltás (rövidítés, bővítés egyedi strófákkal, széténeklés, a strófaforma egyszerűsödése; szótagszám-változtatás stb.)*

Szövegünk (többnyire felező) nyolcas, izometrikus, páros rímű vers. A szövegcsaládban nem egyszerűsödött a strófaforma, a szótagszám sem változott. Későbbi, itt nem tárgyalt változatoknál, a *petri* gulyás helyett állhat például *horto-*

Debrecennek van egy vize,
Kinek Hortobágy a neve.
A fésarkában vizimalom, (!)
Körülmegeli a barom. (Hortobágy, Hajdú m.)

Mindkettő: BALASSA Iván, ORTUTAY Gyula, *Magyar néprajz*, Bp., Akadémiai, 1979, 138.

19 Az elterjedésről és a változatokban szereplő egyes helynevekről: NAGY 2011, 70, 77.

20 Az erre vonatkozó részleteket l. *uo.*, 72–73. Bár az Édes Gergely *Petri gulyását* mint az irodalmi népiesség egyik első darabját példaként gyakran felhozó Horváth János minden bizonnyal tudott az OSZK-ban található Édes Gergely-kéziratokról, mégis következetesen a *Hébe Zsebkönyv*ben megjelent változatot közölte munkáiban. Az öt követő antológiák is a *Hébe*-változatot vették át. Így Édes Gergely eredeti danája e tanulmány keretében jelenik meg először.

bágyi gulyás, mert a dallam aprózása tízig megengedi a szótagszám-növekedést. Az újabb strófák bekapcsolódását, alakulását a táblázat jól szemlélteti.²¹

A *Petri gulyással* egy időben több idillikus gulyás- és pásztordal is „forgalomban volt”. Mátyási József *Sorsával elégedő gulyásnak pásztori daljára* valószínűleg hatott Édes Gergely verse, (keletkezési ideje 1823–1826).²² A két vers tematikája azonos, mégsem kontaminálódtak, mert verselésük különböző. Mátyási verse 1880-ig kéziratokban (és szájhagyományozódással) terjedt, míg Édes verse azonnal megjelent kiadásban, egy másik változat ponyván terjedt, és Csörsz megállapítása szerint is a nyomtatott és ponyva változatok véget vetnek a variálódásnak, mert a „saját használatú szöveg helyett a nyomtatott, hitelesített változatot részesítik előnyben”.²³ Ugyanígy nem kontaminálódott a *Petri gulyás* a latin eredetijével és magyarul is terjedő késő humanista vágánsének, a *Si quis vivit jucundus / Ha gyönyörűségesen* pásztorénekével,²⁴ sem a *Pásztori boldogság* című, egészen hasonló stílusú dallal.²⁵ A *Petri gulyás* nagyon hamar megtalálta a maga dallamát, amelyre még a többi *Én vagyok a...* kezdésű verset sem énekeltek rá, ez is oka lehet a kontaminálódás hiányának.

Az Édes Gergely-kézirat disztichonjának elhagyása ugyanide tartozik, annál is inkább, mert nem tudjuk pontosan, ki tette – így maga a műköltői vers is a közköltészeti variálódás szabályaival indult útjára.

3. Forma- (dallam- és stílus-) változatok

A szövegcsaládhoz egy dallam kapcsolódik, amely először Abafi Aigner Lajos hagyatékában (*Mátray-gyűjtemény*, 1827) található meg. Dobszay László *A magyar népdaltípusok katalógusában* népies műdalnak tartja, amely XVIII. századi diáknótából ered.²⁶ Kerényi György szintén műdalnak tartja.²⁷ Egy korai dallamváltozat található egy 1765-ben előadott pálos iskoladrámában, a *Bakhusban Jupiter szerelmes atyám...* kezdettel.²⁸ Az előadás tempójára is találhatók utalások. Mátray gyűjteményében (1827) a tempójelzés „lassatskán”, Kelemen Lászlónál (1828) „andante”, Színi Károlynál (1865) „mérsékelt”, Dobszay László közléseiben „guisto” szerepel.

21 A szövegek strófaösszetétele, aprózódása az egyes változatoknál részletezve is olvasható: NAGY 2011, 76–80.

22 *Mesterkedők*, szerk. Kovács Sándor Iván, Bp., Korona, 1999, 313.

23 CSÖRSZ, *i. m.*, 77.

24 Egyik korai változat: *Szakolczai István-ék.* (1762), OSZK Kt. Oct. Hung. 1085. 2a–b.

25 Megtalálható például: *Tóth István: Áriák és Dallok* (1832–1843), 104.; KECSKEMÉTHY CSAPÓ Dániel, *Dalfűzérke*, Pest, 1844–1846, II, 63, 53. stb.

26 DOBSZAY László, SZENDREI Janka, *A magyar népdaltípusok katalógusa*, I/B, Bp., Akadémiai, 1988, 735.

27 KERÉNYI György, *Magyar népdalok és népies dalok*, III, Bp., Akadémiai, 1961, 209.

28 *Pálos iskola-drámák*, kiad. BAYER József, Bp., Franklin, 1897 (Régi Magyar Könyvtár, 2), 79.

A dal felgyorsulása összefügg stílusával, mondanivalójával. A kifinomultabb bukolikus pásztoridillhez a lassú, megfontolt előadás illik. Népdalként azonban már változatosabb érzelmi skálán mozog a dal és ritmusa. Lassan kihullik a meglegedettség, marad a dicsekvő büszkeség, és végül Jókai Mór *Sárga rózsá-*jában már gulyásbosszantó nótaként szerepel.

Stílusbeli változatot (is) jelent az egyik első ismert variáns Kresznerics Ferencről:

Én vagyok a pesti gulyás,
Én őrzöm a pesti gulyát.
Bujtárom a gulyák után,
Magam meg a szajhák után.

Ez a szövegcsalád „legközönségesebb” változata. A legkifinomultabb, magas-kultúrát képviselő változat az oktató jellegű disztichonnal kiegészített Édes Gergely-féle kéziratos variáns.

4. Téma- és műfajváltozatok: parafrázis, inverzió, travesztia

A szorosan vett szövegcsaládon belül nem jellemző a műfajváltás. Egyedül a makói betlehemesnél találunk ilyen, pontosabban műnemváltást, hiszen a szöveg egy drámajáték része lett.

A variálódásnak ezen a szintjén tárgyalom az egyéb *Én vagyok a...* kezdésű „variánsokat”, bár nem tartoznak a szorosan vett családhoz. Valójában még topogenetikus kapcsolat sincs a szövegek között, inkább beszélhetünk „kezdő-formula-azonosságról”, homológiáról. Közös jellemzőjük, hogy ezek a strófák mindig elsőként szerepelnek (hacsak nem kontaminálódtak). Néhány kivételtől eltekintve felező nyolcas, izometrikus, páros rímes strófa(k)ból állnak. A gyűjteményekben gyakran „hívják egymást”, azaz egymás után több hasonló szöveg is szerepel. Dallamuk nem azonos a *Petri gulyás* nótájával. Megkülönböztethetők kérkedő-dicsekvő, érzékeny-szerelmi, pajzán-obszcén, illetve panaszos stílusú változatok.

Bár nem búvárokodtam szisztematikusan ezen szövegek után, mégis közel harminc változat „akadt az utamba”. A strófafezdő formula már 1765-ben felbukkan az *Én vagyok a híres Dativi cum verbo...* kezdetű tréfás diákrigmusban. Leggyakoribb azonban az *Én vagyok a halászlegény...* kezdés. Ad notam jelzésként többször megtalálható ponyvákön.²⁹ Pálóczi Horváth Ádámnál is szerepel. Ez a szerelmi-pajzán változat végül egy műfajváltással a gyerekdalok közé szállt le a XX. századra.

29 Például: *Tíz új világi dalok* (é. n.) OSZK 821.157, 2. dal.

Én vagyok a halászegény,
Én állok a tó közepin,
Én fogom az aranyhalat,
Világoskék kötény alatt.³⁰

Egy másik gyakori kérkedő-dicsekvő változat:

Én vagyok a kunsági fi,
Nekem nem parancsol senki,
Sem a Jászság, sem a Kunság,
Sem a hevesi uraság.³¹

Travesztiával, gúnyverssel is találkozunk köztük:

Én vagyok a zsidó gyerek,
Szeretem a gömböleget,
Ötöt-hatot ha beveszek
Avval aztán elfülelek.
Naha kukoricacaca.³²

A századforduló parasztmozgalmainak korában gúnyos (ellen)kortesdallá írták át a szöveget. Ad notam „Én vagyok a bojtárgyerek...”:

Én vagyok a csürhész gyerek,
Csürhém közt legértelmesebb,
Disznóimmal testvér vagyok,
Értük ha kell meg is halok, meg is halok...³³

Az 1880-as évekből műdalszerű variánsokat is találhatunk:

Én vagyok az íródeák,
Nem kell nékem gyertyavilág;

30 *Gyermekjátékok*, s. a. r. KERÉNYI György, szerk. KODÁLY Zoltán, BARTÓK Béla, Bp., Akadémiai, 1951 (A magyar népzene tára, I; a továbbiakban: MNT I), 556.

31 Például: Abafi Aigner Lajos hagyatéka (*Mátray-gyűjtemény*, 1802–1848), EA 2968, 184–186. Ez a változat talán a jász-kun kerület önérzetes redemptusaitól ered, vagy rájuk utal. (A redemptio 1745-ben volt.)

32 MNT I. 581.

33 NAGY Dezső, *A századforduló parasztmozgalmainak szellemi hagyományai*, Bp., Akadémiai, 1968, 292.

Megölelem, megcsókolom sötétben is,
A szép leányt, de még a szép menyecskét is...

Más:

Én vagyok a hamis fiu,
Öltözetben nagyon hiu;
Tetszik nekem minden szép lány szép menyecske,
Hej! csak reám annyi irigy szem ne lesne.³⁴

Mindezek kapcsolódnak egy másik famíliához, a „megfordított kezdőformula” típushoz, amelynek felépítése, rímszerkezete is azonos, ismétlő jellegű (a 3–4. sor Csokonai *Karnyónéjának* egyik betétdalából származik):

Edelényi birkás vagyok én,
Edelényi birkát őrzök én;
Majd befogad engem a major,
Majdha megérik az új bajor.³⁵

Egy korai, 1833-as folklorizálódott műdal szerint:

Az alföldön halász legény vagyok én,
Tisza partján kis kunyhóban lakom én.
Jer-be hozzám szelid lányka pihenni,
Öreg anyám majd gondodat viseli.³⁶

És végül egy ugyancsak népies műköltés-ízű példa 1906-ból:

Debreceni civis polgár vagyok én,
Firis hússal, veres borral élek én,
Parancsolom bojtáromnak, Jóskának:
Csapja meg a balszárnyát a gulyának.

Megcsapta a balszárnyát a gulyának:
Mindjárt láttam, vége van a marhának;

34 LIMBAY Elemér, *Magyar Dal-tár*, Győr, 1880–1888, III. 99, 8.

35 VIKÁR Béla, *Somogy megye népköltése*, Bp., Kiszaludytársaság, 1905 (Magyar Népköltési Gyűjtemény, VI), 150.

36 Abafi Aigner Lajos hagyatéka (*Mátray-gyűjtemény*, 1802–1848), EA 2968, 85–87. Szöveg- és zeneszerző: Bernát Gáspár.

Nagyot bődült, szegény állat, elesett,
Korcsmárosné, tele azt az üveget!³⁷

A *Kicsi vagyok én...* kezdetű gyermekdal is eszünkbe juthat e formula kapcsán.

Kodály gondolatát követve: ha egymás mellé tesszük az egyes variánsokat, alig találunk változást a közvetlen szomszédok között, de a sor két végén egymástól teljesen eltérő alakok szerepelnek. Ez erre a szövegcsaládra is érvényes, bár a jellegzetes formula határt szab a változatoknak.

Még egy kis filológia

Eddig a közköltészet berkeiben néztünk utána a variálódás különböző formáinak. A teljesség kedvéért azonban érdemes Édes Gergely művei között is keresgélni. Kevés a *Petri gulyás*hoz hasonló helyzetdalszerű, ütemhangsúlyos verse. Ilyen például a *Petri gulyás* körüli verscsokorból a *Danák II.*, *A' Katona*.³⁸ Valamely hasonlóságot fel is fedezhetünk a két vers záró versszaka között: a csattanós összegzés-lezárást:

A' Petri gulyás' Danája

A' Katona

7. Rózsím! tartsd nekem orczádat
Mert ha illetem rózsádat
Boldogságomnak nincs híjja
S ez az én szerelmem díjja.

9. Minden csöpp vére Honnyáé
Vagyis annak Királyáé,
És így tudhatod milly drága! –
S ez a katona nagysága.

A *Petri gulyás dala* hasonló Horatius híres verséhez, a *Vitae rusticae laudes*hez. Édes Gergely fordításában és a *Petri gulyás* szövegében találunk azonos kifejezéseket, hasonlóságokat:³⁹

Vagy pedig a' *bőgő nyájját* szemléli, midőn az
A' téres völgyben széljel oszolva legel...

Ha vagyok a *bőgő nyájjal*,
Nem cserélek a királlyal...

A' ki midőn fáradtt férjét haza várja, *lobog már*
Jó tüze konyháján, hogy vacsorája legyen.

Van tejem borom-is elég,
*Tüzem a konyhánn vígann ég...*⁴⁰

37 DURA Máté, *Magyarok Daloskönyve*, Bp., Budapesti Hírlap, 1906, 397.

38 ÉDES, *Igazi Magyar Poézis...*, i. m., 276.

39 L. még: NAGY 2011, 73.

40 A Horatius-fordítás 9–10. és 37–38. sora, illetve a pásztordal 6. és 4. strófája.

Mindezek talán előzményei lehettek a *Petri gulyás*nak Édes életművén belül, esetleg annak hatása érezhető rajtuk. Így ilyen módon sem számít előzmény nélkülinek a dal.

Néhány korabeli értelmezés

A sorozatos ponyvakiadásokon kívül néhány értelmezés is segít közelebb jutni a *Petri gulyás* korabeli megítéléséhez. Az minden kétséget kizár, hogy igen népszerű, mindenki által ismert dal volt. Erre utal, hogy Czuczor Gergely szótárában magyarázatként találkozunk vele.⁴¹ A *Vasárnapi Újság* 1887-es számának egy folytatásos útleírása ugyanezt tanúsítja:

Talán nem lesz érdek nélküli, ha a laibachi vár csendjét oly gyakran felzavart népdalaink közül néhányat felidézek. Abban a korban azok lévén a legkedveltebbek, a miket mi is tudunk, a kor jellemzése szempontjából is figyelmet érdemelhetnek.⁴²

A felsoroltak között a *Petri gulyás* is megtalálható, így e későbbi korizlést is jellemzi ez a beszámoló.

Nem a népszerűsége, hanem az értelmezésre példa a már említett Jókai-idézet a *Sárga rózsából*:

Elkezdett danolni: azt a gúnynótát, amivel a gulyást szokták bosszantani.

Én vagyok a petri gulyás!
Én őrzöm a petri gulyát.
A bojtárom
Vízen, sáron,
Magam a paplanos ágyon.⁴³

A szöveget valóban lehet bosszantásként értelmezni, ha úgy gondoljuk: a gulyás nem érdemli meg a paplanos ágyat. De van, aki ezt másképp gondolja. Egy ilyen típusú (naiv?) értelmezését adja a *Petri*-szövegnek Jósa Jolán, édesapjáról, Jósa Andrásról (1834–1918), a Nyíregyházi Múzeum igazgatójáról szóló visszaemlékezésében:

41 CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, II, Bp., Emich, 1864, *bojtár* címszó: II. 704., *gulyás és gulyásbojtár* címszó: Uo., 1132.

42 *Vasárnapi Újság*, 34(1887), 11. sz., 178.

43 JÓKAI Mór, *A sárga rózsza: Puztai regény*, Bp., Révai, 1898, 207.

Volt egy első fiatalságából való kedves nótája – „ha kimegyek a dulhászi tetőre” – de ezt már ritkán muzsikáltatta a későbbi időkben. A „petri gulyás” – akárcsak a később említett „csés jó estét kis menyecske” már a kisbögőre magasztosult. Mert ez a petri gulyás nemcsak nóta volt, hanem igaz hagyomány. Valóságos legenda, mely így szól: „Én vagyok a petri gulyás, én őrzöm a gulyát, nem más, A bojtárom vízen-sáron, magam a paplanos ágyon...” Mert a petri gulyás, ám-bár élni-halni kész „puli” becsülettel is szolgálta a gazdáját, hosszú esztendőök alatt számos körmöci aranyakat rakott élére. De nem költötte a rózsámra, meg a csikóbőrös kulacsocskára, másképen értette ő az uraságot. Eleget ázott-fázott esőben-fagyban. Most telerakatta a szállását jófajta madrácokkal, meg tarka paplanokkal, azon heverészett. Így képzelte el huritlan, hetedik menyországnak az uraságot. Ez a duhajkodás nélküli uraság megragadta a Jósa András képzeletét is.⁴⁴

Valóban ott van a kívánság az Erdélyi-féle *Petri*-változatban, hogy a gulyás szeretne úrként élni, heverészni – akárcsak a valós, nehéz gulyáséletben, amit szívesen felcserélne egy könnyebbel. Az Édes Gergely-féle változat főleg ebben különbözik: a vers főszereplőjének, a gulyásnak a vágya statikus, nem irányul sehová; megelégedett, és idilli módon él. A többi változat azonban feszültséget rejt magában, dicsekvést, vágyat, képzelődést, vagy éppen pajzánságot. Abban az értelemben valóban „igaz hagyomány” ez a nóta, hogy sokak közös, jól ismert óhajáról szól: igazi helyzetdal.

Van azonban, aki még ennél is többet tud. A *Nemzet* mellékletének 1882. november 30. reggeli kiadásában két Arany János-levél kapcsán jegyzi meg a szerkesztő, Jókai Mór:⁴⁵

Arany János és dr. Károlyi Samu csakugyan jó barátok voltak. Arany Károlyit nemcsak házi orvosának, de benső barátjának tekintette [...] Maga Károlyi csendes nyugodt természetű ember volt: igen megbecsült és nagy tekintélyben álló orvos. Neje a népdalokban is megénekelte gazdag és tekintélyes petri gulyásnak volt a lánya, szép, tűzrőlpattant menyecske.

Egyelőre nem sikerült az orvos nejének nyomába eredni. Annyit azonban tudunk, hogy dr. Károlyi Sámuel 1818-tól 1862-ig élt;⁴⁶ felesége édesapja ezek alapján valószínűleg az 1700-as évek második felében születhetett. A szöveg ismert,

44 JÓSA Jolán, *Dr. Jósa András (1834–1818) és elődei*, Miskolc, Ludvig Ny., 1934.

45 SZANA Tamás, *Arany Reliquiák*, *Nemzet*, 91(1882), november 30. (Melléklet a *Nemzet* 91. számához). A cikkért Olosz Katalinnak tartozom köszönettel.

46 Szinnyei, akire az érdekeségek terén lehet számítani, nem említi Károlyi Sámuel doktornál sem Arannyal való barátságát, sem feleségének híres származását.

legkorábbi változatai 1800-as datálásúak, akár valóban szólhatnak a feleség édesapjáról. Nem egyszer kideríthető a mégoly költői balladákról is, hogy valóban megtörténtek – miért ne higgyük el Jókainak, hogy a Petri gulyás ismert, élő személy volt?⁴⁷

Befejezés

Ezzel megközelítőleg teljessé, bár korántsem véglegessé vált a *Petri gulyás*-szövegcsalád feldolgozása. Míg az első részben inkább a változatok egymáshoz való viszonyáról volt szó, addig e második részben a szövegek mélyebb, értelmező elemzése történt meg. A *Petri gulyás nótája* a variálódás minden szintjére, fajtájára mutatott példát, a lexikális, apró változtatásoktól a stílusváltozatokig.

A *Petri gulyás* a XIX. század elejének ismert nótája volt, melyet Édes Gergely átdolgozott. Aki kihúzta verse elől a disztichonban írott tanító célzatú sorpárt, érezte, hogy a XIX. század első felére a magyar pásztori költészet Faludi Ferenc, Fazekas Mihály és Csokonai bukolikus versein át elérkezett odáig, hogy az ősi aranykor megálmodott pásztorai helyett „Magyar igaz Pásztorok” (Révai Miklós) tűnjenek fel a versekben. (Akár olyannyira igazak, hogy talán valós személyek.) A ponyváról nemesített műköltői népies vers ekkor újra bekerült a közköltészet áramába, s élő voltát mutatja a sok fellelt variáns. Egy egy szöveg, egy ének sorsa nem függetleníthető az őt éltető emberektől, életkörülményeiktől, gondolkodásuktól. A XIX. század mindent fölkavaró társadalmi-gazdasági eseményei nem hagyhatták érintetlenül ezt a gulyásnótát sem. A bojtárság, pásztorkodás idillje lassan divatját múlta, a juhokat birkák, a szilaj szürkemarhákat fehér tarka kezes tehenek váltották fel. Az 1880-as évekre a vers elveszítette rugalmasságát, szétaprózódott, bekerült más vonzó szövegváltozatokba – „kiment a divatból”.

A szövegcsaládok felkutatása és az egyes tagok egymás mellé helyezése során olyan rejtett részletek jönnek napvilágra, melyek más metódussal nemigen kerülnek a szemünk elé. A módszer tehát működik, érdemes foglalkozni a szövegcsalád-kutatásokkal.

47 A Petri név, illetve Petri helynév változataira l. NAGY 2011, 92.; 62. lábjegyzet.

Felhasznált szövegforrások

ABAFI AIGNER Lajos *hagyatéka (Mátray gyűjtemény)* 1802–1848, Néprajzi Múzeum EA 2968.

A magyar költészet kincsháza, szerk. ENDRÓDI Sándor, Bp., Athenaeum, 1895.
CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára* II, Bp., Emich, 1864.

CSERJÉS László, *Ezeregy magyar népdal*, Bp., Méhner V., 1888.

DURA Máté, *Magyarok Daloskönyve*, Bp., Budapesti Hírlap, 1906.

ÉDES Gergely, *Igazi Magyar Poézis vagyis a Magyar Hangzat szerint készített vers-szerzés Mestersége*, 1820, Kézirat, OSZK Kt. Oct. Hung. 279.

ERDÉLYI János, *Népdalok és mondák* I–III, Pest, Beimel J. Ny., 1846–1848.
Felvidító VI. Nóták 2. (1824), Mf MTAK Kt. A 1568/IV.

Hébe Zsebkönyv, kiad. IGAZ Sámuel, Pest, 1823.

KECSKEMÉTI CSAPÓ Dániel, *Dalfűzérke* I–IV, Buda, Emich, 1844–1846.

KELEMEN László, *Világi Énekes Könyv* (1828), OSZK Kt. Oct. Hung. 1874.

KRESZNERICS Ferenc *dalgyűjteményei* (1790–1809), MTAK Kt. RUI 8r. 206/184.
K. R. gyűjteménye (1839–1943), Debrecen Déri Múzeum Néprajzi Adattár [209–216].

KRÍZA János, *Vadrózsák I. Székely népköltési gyűjtemény*, Kolozsvár, Stein, 1863.

KÚN Sámuel *énekeskönyve* (1831–1832), Mf: MTAK Kt. A 151/III. 9.

Leg-is leg-újabb petri gujás nótáji (é. n.), OSZK PNY 2.948.

Leg is legújabb petri gujás nótája (é. n.), OSZK 803.102.

LIMBAY Elemér, *Magyar dal-tár* III, Győr, Hennicke, 1882, 95–98.

Magyar Országi, vagy Pesti ó és Új Kalendarium 1828, OSZK 1552/1828.

Magyar népdalok és románczok könyve, I–II, Pest, Heckenast, 1860.

Nagyszalontai gyűjtés, közrem. KODÁLY Zoltán, szerk. SZENDREY Zsigmond, Bp., Kisfaludy Társaság, 1924.

Népdalok. A legkedveltebb gyűjteményekből összeállítva, Pest, Franklin, 1869.

SZABÓ Jenő, *Betlehemes játékok Makón*, Makó, Keresztény Értelmiségi Szövetség Makói

Csoport, 1993.

SZÍNY Károly, *A magyar nép dalai és dallamai*, Pest, Heckenast, 1865.

TÓTH István, *Áriák és dallok* (1832–1843), MTAK RUI 8r. 63.

VARGYAS Lajos, *Egy felvidéki falu zenei világa – Áj*, 1940, Bp., Planétás, 1999.